

Engelse mode voor heren van stand

*Firma H.F. Jurritsma
Donkere Gaard II-IIbis*

utrechts
monumenten
fonds

Colofon

Onderzoek en tekst: Gerrit Jan van Ingen.

De tekening op pagina 8 is gemaakt door Dirk van Sichem.

De foto's van pagina 26 en de achterpagina: uit de collectie van A.H.F. Jurritsma.

De foto op pagina 22 en de advertenties op pagina 32 en de achterpagina: Het Utrechts Archief.

De foto op pagina 36: Centraal Museum.

Illustraties, voor zover niet aangegeven: uit de collectie van de auteur.

Uitgavebegeleiding en opmaak: Simon den Daas.

Druk: Graficiënt Printmedia, Laren (NH)

ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Dorstige Hartsteeg 21, 3512 NV Utrecht
telefoon 030 - 2311761; fax 030 - 2332401
postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal € 15,- per jaar of € 300,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Inleiding

De Donkere Gaard met haar huizen, die aan de achterzijde vanuit het water van de Oudegracht oprijzen, is vanouds een fotogeniek stukje Utrecht. Rond 1900 werden al vele ansichtkaarten uitgegeven met het zicht op de Dom en de huizen van de Donkere Gaard, gezien vanaf de Gaardbrug. Als u een momentje verwijld op deze brug, zult u ongetwijfeld getuige zijn van toeristen, die juist dit plekje voor 'thuis' willen vastleggen. Al met al reden genoeg, om in een SteenGoed aandacht te besteden aan dit historisch belangrijke gebied; doch er is meer.

Bij het 60-jarig bestaan van het UMF en tevens het 15-jarig verschijnen van SteenGoed, werd door Dirk van Sichem in zijn bijdrage aandacht gevraagd voor de Koninklijke Nederlandsche Hemdenfabriek, die in het Wed gevestigd was en waarvan de eigenaar zijn producten aan de man bracht vanuit het pand Donkere Gaard 9. Dit leek mij wat vreemd, omdat rond het zelfde tijdvak een buurman ook overhemden naar maat verkocht. Toen ik de heer Van Sichem daarover benaderde, was zijn reactie simpel: 'wordt maar lid van de werkgroep historisch onderzoek, dan kun je 't zelf nagaan'. Ik ben daarop ingegaan en heb mij sindsdien bezig gehouden met onderzoek naar de huizen in de Donkere Gaard en haar bewoners. Deze keuze was min of meer vanzelfsprekend, aangezien mijn schoonfamilie daar vele jaren heeft gewoond en mij langs die weg een groot aantal originele stukken met betrekking tot een drietal panden in handen kwamen. Niet onbelangrijk is, dat mijn vrouw en ik, na ons huwelijk ook nog een kleine periode in de Donkere Gaard hebben gewoond.

Ansichtkaart rond 1900

De gevels aan de gracht, rond 1900

Met gebrek aan ervaring, maar wel met veel enthousiasme, heb ik ingezet op het in kaart brengen van gegevens van alle huizen in de Donkere Gaard, voor zover gelegen langs de Oudegracht, te weten de nummers 1 tot en met 13 en tevens het medio 1600 afgebroken pand aan de zuid-zijde. De onderzoeksresultaten waren echter zo talrijk, dat voor een uitgave in dit kader een keuze moest worden gemaakt. Het is begrijpelijk dat de keuze dan ook gevallen is op de panden Donkere Gaard II-IIbis, waar mijn vrouw een groot deel van haar jeugd heeft doorgebracht en mijn schoonvader bijna 50 jaar zijn brood heeft verdiend. Zijn liefde voor deze panden en haar belang voor de Utrechtse binnenstad deed hem, in 1961 besluiten tot restauratie, waaraan ook het UMF haar medewerking verleende.

Mijn vrouw en ik mijmeren vaak over het feit dat het zo jammer is, dat het pand destijds moest worden verkocht, omdat het naar 'moderne' maatstaven moeilijk bewoonbaar was door de ongemakken, die een oud pand nu eenmaal in zich heeft. Ik noem er een paar: een woonkamer op de eerste verdieping met een keuken op de tweede verdieping, bereikbaar via een zeer smalle spiltrap, een toilet, die een plaats had gekregen onder de spiltrap en daardoor uitsluitend in gebogen houding kon worden benut. En dan moeten studeren op warme zomeravonden, met de ramen open, terwijl de toenmalige beiaardier Chris Bos, zijn 'meiklokjes' over de stad uitstrooide! Maar deze nadelen verbleekten bij het gegeven dat het meestal een feest was om in de binnenstad te wonen, direct bij het Domplein, waar destijds veel te doen was met een keur van winkels in de directe omgeving.

Het verdwijnen van de winkelstand en de komst van tal van horecagelegenheden heeft aan de sfeer, die dit stukje oud-Utrecht oproept geen afbreuk gedaan. Zo kan het ook nu heel plezierig zijn om, onder het genot van een glaasje, te luisteren naar het carillon.

Donkere Gaard

De straat, de Donkere Gaard, gelegen tussen de Lichte Gaard en het Wed, heeft zijn naam te danken aan haar ligging achter de boomgaard van het voormalige bisschoppelijk paleis aldaar. Voor wat de herkomst van het woord 'gaard' betreft, maakt Van der Monde melding van enkele schrijvers die – in hun tijd – tot andere conclusies kwamen; dit lijkt inmiddels wel achterhaald te zijn.¹⁾

In de 15de en 16de eeuw wordt als benaming ook wel 'Duyster Gaerde' gebruikt. In transportakten uit de 16de eeuw kennen we ook de 'Lange Gaerde'; dit ter onderscheid van de 'Korte Gaerde', waarmee toen het Wed werd aangeduid.

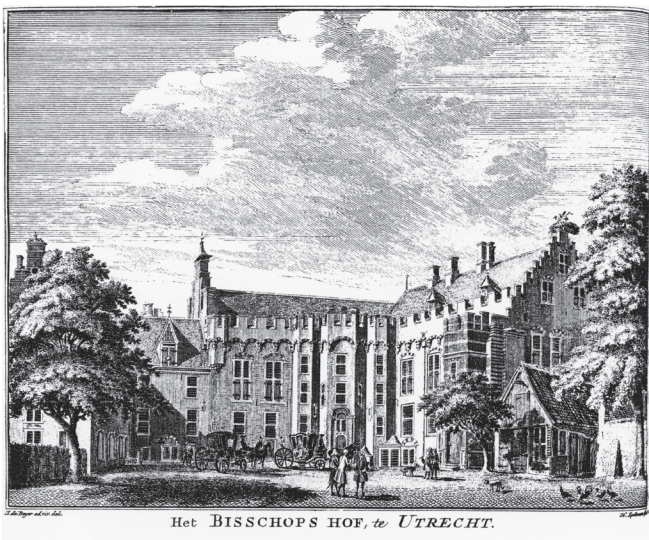
Het bisschoppelijk paleis, het Bisschopshof genoemd, bevond zich op een terrein, waarvan de ligging kan worden gesitueerd grenzend aan de Lichte en Donkere Gaard en het Wed. In 1017 wordt voor het eerst melding gemaakt van het bestaan van een huis voor de bisschop binnen de burch Trecht, als

het ten prooi valt aan de vlammen. Ook nadien gebouwde nieuwe huizen waren geen lang leven beschoren; ze werden bij brand niet gespaard of werden moedwillig vernield.

In de 14de eeuw werd door bisschop Arend van Horn de aanzet gegeven tot de bouw van het uiteindelijke paleis, dat door latere bisschoppen verder is verbouwd en verfraaid. Frederik Schenk van Toutenburg was de laatste (aarts-)bisschoppelijke bewoner van dit paleis, want na zijn dood bleef de bisschopszetel onbezet.

Dat het Bisschopshof bestond uit een fraai gebouwencomplex weten we van een in 1744 door Jan de Beyer gemaakte tekening.²⁾

In 1800 werd het Bisschopshof door de stad Utrecht gekocht voor f 7.630,-- , die het daarna liet slopen.

De ontstaansgeschiedenis van de Donkere Gaard in Utrecht is nauw verbonden met een schenking die de elect-bisschop Otto III van Holland (1233-1249) deed aan het kapittel van Oudmunster. Bij oorkonde van 16 december 1238 wordt, ter nagedachtenis van zijn ouders en broers, de grond geschonken, tussen de bisschoppelijke boomgaard en de 'nieuwe gracht', de tegenwoordige Oudegracht.³⁾ Het gaat hier om een stuk grond, naast de boomgaard, achter het paleis van de bisschop, waar zich nu de bebouwing van de Donkere Gaard aan de grachtzijde bevindt.

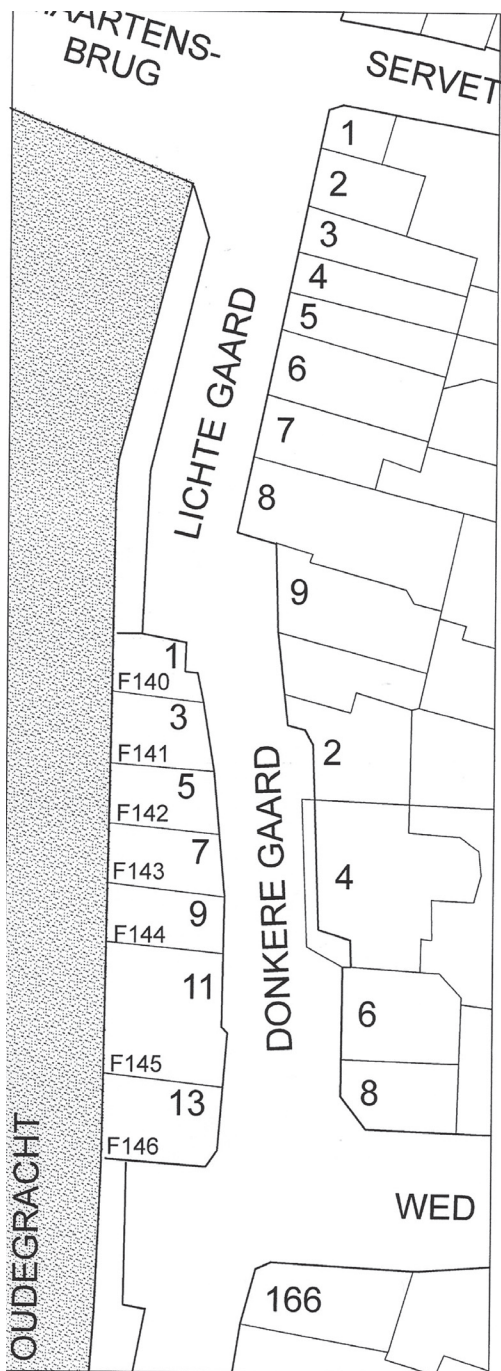
Het kapittel van Oudmunster verkavelde het geschonken perceel en bebouwde het. Zo blijkt uit de toestemming die bisschop Hendrik van Vianden aan het kapittel gaf tot herbouw van de bij een grote brand op 28 april 1253 (St.Vitalisdag) verbrande huizen, die zich bevonden op de grond, die zijn voorganger had geschonken.⁴⁾ Uit een akte van 1323 blijkt er sprake van een eerste steenlegging voor een huis dat gelegen was tegenover het winterhuis van de bisschop, waarbij melding is gemaakt van een gemeenschappelijke straat tussen het winterhuis en het nieuwe bouwwerk.⁵⁾

Duidelijk is dat de Donkere Gaard een zeer oude straat is in de Utrechtse binnenstad. Dit geldt ook voor de bebouwing aan de grachtzijde.

Anders is het met de panden aan de oostzijde van deze straat. Na het afbreken van het Bisschopshof in de jaren 1803-1805 bleef deze grond lange tijd ongebruikt, totdat de heer H. van Lunteren hierop zijn bloemenkwekerij, onder de naam 'Flora's Hof', vestigde en voor zichzelf in 1842 daarbij een huis liet bouwen. Rond 1900 verschenen de andere winkel/woonhuizen aan deze kant van de straat.

Detail uit de plattegrond van Utrecht, uitgegeven door Braun en Hogenberg (ca. 1570)

De huizen aan de grachtzijde, nummers 3 tot en met 15 – dit laatste huis bestaat niet meer – waren grondlasten verschuldigd aan het kapittel van Oudmunster. Het eerste huis aan de noordzijde (nr. 1) diende grondlasten te betalen aan de bisschop. In 1323 was er een geschil gerezen aangaande de rechten op de grond, dat in het voordeel van de bisschop werd beslist.⁶⁾

Het huidige grondplan is niet geheel gelijk aan de situatie in de 16de eeuw, als we daarover al betrouwbare gegevens zouden hebben. We moeten het veelal doen met oude plattegronden, zoals die van Frans Hogenberg, uitgegeven tussen 1569-1572, die ook door Van der Monde is gebruikt in zijn 3-delige beschrijving van de stad Utrecht.

Op een detail-vergroting van deze kaart zijn de huizen aan de grachtzijde van de Donkere Gaard herkenbaar weergegeven, maar of dit ook met de toenmalige situatie overeenkomt moet worden betwijfeld, al zijn duidelijk herkenbaar negen woningen getekend. Midden 17de eeuw is het pand, Donkere Gaard 15 afgebroken, hetgeen mogelijk verband hield met verbetering en verbreding van de Donkere Gaard.

Volgens de bouwhistoricus Temminck Groll waren de huizen aan de grachtzijde van de Donkere Gaard zeer waarschijnlijk, in oorsprong, zogenaamde 3/4 huizen, met 3 stenen muren en een houten gevel.⁷⁾ Het lijkt er op dat de huizen in latere jaren zowel houten voor- als achtergevels hebben gehad. Ten aanzien van Donkere Gaard 9 is een houten achtergevel bewijsbaar, door de aanwezigheid van restanten van een uitgekraagde houten gevel, één meter binnen de huidige achtergevel. Recent onderzoek geeft, voor wat Donke-

re Gaard IIbis betreft, aanwijzingen voor een oorspronkelijke houten voorgevel.¹¹⁾ De verstening van de gevels, op last van de overheid, zal eind 1600/begin 1700 hebben plaatsgevonden, waarbij toestemming werd gegeven om de bestaande werf te overbouwen. Van deze bevoegdheid is voor alle panden in de Donkere Gaard gebruik gemaakt.

Hoe de situatie vóór 1700 is geweest, is nog zichtbaar in de twee bestaande kelders, naast Donkere Gaard 13, welke kelders op de vroegere rooilijn staan van de achtergevels. De linker kelder – direct naast 13 – kan worden beschouwd als de oude (onder-)doorgang van het Wed naar de Oudegracht en de daarnaast gelegen kelder als de huiskelder van het afgebroken huis Donkere Gaard 15.

De huizen aan de grachtzijde beschikken over interessante kelders, met een directe toegang naar de gracht; ten dele met middeleeuwse tongewelven, die zich onder de straat voortzetten en doodlopen op een muurwerk van zeer grote bakstenen. Aan de grachtzijde zijn deze kelders door balken gedekt.

De kelders van het Bisschopshof hadden, onder de Donkere Gaard door een verbinding met de Oudegracht voor de aan- en afvoer van goederen. Die doorgang is met name nog te zien in Donkere Gaard 9, een voormalige dienstwoning van het Bisschopshof.⁸⁾

Over de bewoning van de panden kan worden gezegd, dat hier van oorsprong handwerks- en kooplieden woonden en/of werkten, in de omgeving van hun opdrachtgevers: de kerken en kloosters. Rond 1500 werkte de borduurwerker Peter in de Donkere Gaard en leverde Gijsbert Hendriksz, onder de Gaard wonende, aan het Kapittel van Oud Munster goudbrokaat en andere textilia.⁹⁾ In de 15de tot de 17de eeuw wonen er goud- en zilver- smeden, terwijl in de 18de eeuw zelfstandige ambachtslieden (die vaak ook een winkel drevén) in deze straat actief waren. Begin 19de eeuw vond een verschuiving plaats naar winkeliers; een situatie die fei-

De kelders van nummer 15 (afgebroken) en op de plaats van het wed hebben aan de gracht nog de oude middeleeuwse rooilijn. (deel van een oude ansichtkaart).

telijk tot in de 70er jaren van de vorige eeuw nog bestond. Daarna neemt het horecagebeuren het in belangrijke mate over van de zelfstandige winkeliers.

Aangezien de Oudegracht als een open riool fungeerde voor de aangrenzende woningen, zag de Gemeente Utrecht zich in 1986 genoodzaakt een hoofdriool aan te leggen in de gracht, om daarmee een einde te maken aan een smerige situatie. Met een trilmachine werd een stalen damwand in de gracht aangebracht; helaas met schade voor de bewoners/eigenaren van de huizen in de Donkere Gaard. De werkzaamheden veroorzaakten de nodige verzakkingen, die uiteraard tot veel commotie hebben geleid: de eigenaar van Donkere Gaard I vreesde zelfs dat het pand in de gracht zou verdwijnen! Zover is het gelukkig niet gekomen.

Donkere Gaard II-IIbis

Bouwhistorie

Oorspronkelijk gaat het om twee afzonderlijk gebouwde diepe 17de eeuwse huizen, bestaande uit drie bouwlagen, een kelder met straatkelder en een zadeldak. Deze huizen werden gedeeltelijk gebouwd op middeleeuwse kelders, die destijds in verbinding stonden met het Bisschopshof.

Voor een goed begrip moge dienen, dat met nr. II het linkerpand wordt bedoeld, thans bestaande uit een winkel (café) met bovenwoning, oorspronkelijk het wijknummer F 146; nr. IIbis betreft het rechterpand met een afzonderlijke ingang aan de straatzijde, oorspronkelijk het wijknummer F 145.

Uit onderzoek is komen vast te staan dat deze van oorsprong middeleeuwse huizen voorzien waren van houten voor- en/ of achtergevels met overkragende verdieping en zolder. Vanwege het brandgevaar werd in 1610 het bouwen van houten gevels verboden, met als bijkomende reden, dat men deze gevels in het stadsbeeld niet meer kon waarderen. Deze maatregel had niet het verwachte resultaat, zodat in 1636 en 1643 ook het onderhouden en schilderen van houten gevels werd verboden.

Deze maatregelen zijn ook voor de huizen in de Donkere Gaard van invloed geweest. Bij de vervanging van de houten gevels werd ook het inwendige van de panden aangepast. Uit een bewaard gebleven verzoek tot vermindering van schoorsteengeld, weten we dat de verstening van de gevels en verdere verbouwing van Donkere Gaard II omstreeks 1700 zal hebben plaatsgevonden.

Voor de bewoners/eigenaren van de huizen aan de grachtzijde van de Donkere Gaard bracht deze 'modernisering' wel een nadeel met zich: men moest namelijk op de rooilijn bouwen, waardoor de overkragingen vervielen en dus ook de nodige ruimte. Door de Vroedschap is dit – voor de huizen aan de Donkere Gaard – welwillend gecompenseerd met de toestemming om de huizen naar achteren uit te bouwen en de bestaande werf geheel te overbouwen. De achtergevels kwamen nu feitelijk in de gracht te staan. Aangenomen kan worden, dat bij het vernieuwen van de gevels een deel van

Schilderen in 1955

de woningen werd gehandhaafd, hetgeen valt af te leiden uit het bestaande hoogteverschil van de vloeren op met name de eerste verdieping van nr. 11.

De kelders zijn aan de straatzijde ten dele door middeleeuwse tongewelven overkluisd, die zich – gesplitst in twee aftakkingen – onder de straat voorzetten; achter de gevel aan de grachtzijde zijn de kelderruimten door balken gedekt.

De aanvankelijk afzonderlijke woonhuizen, 11 en 11bis, later ongetwijfeld als winkel-woonhuizen in gebruik, werden door Antonie van Maanen in 1832 samengevoegd tot één geheel, d.w.z. een winkelruimte op de benedenverdieping en woonruimte op de eerste verdieping.

De hiervoor aangegeven samenvoeging van de ruimten op de begane grond is bepaald niet geschied naar de maatstaven die heden ten dage worden gehanteerd: men verwijderde de dragende muren, waardoor in de zestiger jaren van de vorige eeuw plotseling scheuren ontstonden in de bovengelegen tussenmuren.

In 1888 werd bij de Gemeente Utrecht een bouwaanvraag ingediend ‘voor het veranderen van de onderpui van het perceel aan de Donkere Gaard, wijk F nr. 145/146’ door de heren Valk en De Bussy.¹⁰⁾ Hun aanvraag werd goedgekeurd en de pui werd gewijzigd naar de situatie zoals die vandaag de dag nog steeds is.

In 1961/1962 werden de panden 11 en 11bis, gerestaureerd door het Aannemingsbedrijf v/h Erven H.J. Jurriëns te Utrecht, onder leiding van de architect Ir. P.H.N. Briët. Het Rijk, de Provincie Utrecht, de Gemeente Utrecht en het Utrechts Monumentenfonds gaven subsidies. De restauratiekosten bedroegen toen f 51.000,-.

In het jaarverslag over 1962 van de Stichting Het Utrechts Monumentenfonds werd over deze restauratie vermeld:

‘De beide trapgevels aan de straatzijde kregen een fijnere roedenverdeling. De top van de rechtergevel werd weer op de oorspronkelijke hoogte gebracht. Omtrent de oorspronkelijke vorm van de bekroning was niets bekend. Daarom werd hierop een eenvoudige natuurstenen bal aangebracht. Een deel der ramen van de hoge, uit het water oprijzende achtergevels had een vroeg 19de eeuwse indeling. Deze werd

nu over de gehele gevels voortgezet, behalve in de onderpuien. In de linker werden zoveel aanwijzingen aangetroffen omtrent de oorspronkelijke opzet, dat deze in zijn vroeg 17de eeuwse toestand met glas in lood kon worden hersteld. De achtergevels waren oorspronkelijk van hout, zoals bleek uit een vondst in het aangrenzende pand nr. 9, zodat daar slechts een lichte fundering nodig was. Dit verschil tussen vóór- en achterfundering had echter verzakkingen tengevolge, die thans met behulp van een nieuwe betonfundering tot staan gebracht konden worden.'

Ruim 25 jaar later zijn de panden aangemerkt als Rijksmonument, met als vermelding: 'Pand met dubbele trapgevel voor en aan de achterzijde, dubbele topgevel XVII aan de Oudegracht'.

Tijdens de restauratie uit 1961/1962 hebben inwendig weinig aanpassingen plaatsgevonden, waardoor nu nog tal van interessante bouwelementen te zien zijn. In nr. 11 is de 17de eeuwse spiltrap van kelder naar zolder bewaard, met geoorde treden. Op de eerste verdieping treffen we aan de voorzijde één moerbalk en kinderbalken aan, en aan de achterzijde een zwaardere 17de eeuwse enkelvoudige balklaag, evenals aan de achterzijde van de 2de verdieping. Op zolder

Eén tegel uit de kelder kon worden gered.

wordt de kap gedragen door twee 17de eeuwse spanten, terwijl de nok wordt gesteund door afgeschoorde makelaars. Voor wat 11bis betreft: dit pand heeft een 18de of vroeg 17de eeuws trappenhuis, gebaseerd op een 17de eeuwse spiltrap. Er is sprake van 17de eeuwse balklagen op de verdieping, waarvan de voorste opvallend dicht bij de voorgevel staat, vermoedelijk in verband met de verdwenen overkragende houten voorgevel.¹¹⁾

Na de eigendomsoverdracht in 1975 is uit nr. 11 een fraaie eikenhouten schouw verdwenen, evenals een 17de eeuwse tegelwand uit de middeleeuwse kelder.

Eigenaren/bewoners van de panden Donkere Gaard II en 11bis

Deze panden werden pas na 1832 samengevoegd tot één winkel met twee afzonderlijke bovenwoningen. Voordien was de situatie een andere.

Het huis Donkere Gaard II

(van 1623 tot 1832 genaamd 'de Goetcoop')

In 1555 komen we de eerste vermelding van dit huis tegen, wanneer Lambert Beynop Jacobs ten behoeve van Jacob Corneliss van Royesteijn voor een bedrag van f 300,- een plecht (= hypotheek) vestigt op 'huys ende hofstede onder die Donckergaerd'. Jacob Cornelissoo van Royesteyn was kennelijk bemiddeld, want hij leende veelvuldig geld uit, waarvoor plechten werden gevestigd. Of Jacob het pand uiteindelijk ook heeft gekocht weten we niet. Wel blijkt het pand daarna in bezit te zijn gekomen van zijn dochter Aeffgen, die er waarschijnlijk ook zal hebben gewoond, in ieder geval is zij in dit huis overleden.

Bij de boedelscheiding in 1623 tussen de erfgenamen van Aeffgen Jacobsdr van Royesteyn wordt het pand, dan voor het eerst, 'de Goetcoop' genaamd, toebedeeld aan de broers Claes van Royesteyn voor 3/8 deel en aan Adam van Royesteyn voor 5/8 deel.

Aangenomen mag worden, dat sprake is geweest van een uithangbord, met de naam 'de Goetcoop'. Hoe moeten we de naam nu duiden? Het zou kunnen gaan om een winkel die waren aan de man bracht tegen billijke of goedkope prijzen. Of het zou betrekking kunnen hebben op de kwaliteit, een 'goede koop' dus. We zullen het maar houden op een kwaliteitsaanduiding, temeer daar op de Oudegracht een huis de naam droeg van 'de Gecroonde Goetcoop', een super koopje dus.¹²⁾ De benaming voor Donkere Gaard II blijft in gebruik tot 1832.

Het lijkt er op, dat de broers Claes en Adam van Royesteyn moeite hebben gehad met de eigendomsverdeling, want op 18 november 1625 werd de boedelscheiding voor dit pand opnieuw geregeld, waarbij Donkere Gaard II geheel in eigen-

dom komt van Adam van Royesteyn. Adam, korenkoper van beroep, trouwde op 26 januari 1608 in de Geertekerk met Judith Jans van Meerlandt. Adam overleed in 1634 en werd op 5 mei van dat jaar begraven in de Buurkerk. Zijn vrouw overleed jaren later in Amsterdam; op 11 februari 1656 werd ook zij begraven in de Buurkerk.

Het kon niet worden nagegaan, in wiens handen het pand tussen 1627 en 1692 is geweest. Vermoedelijk is het binnen de familie gebleven. Zo was ene Cornelis van Bijleveld (brouwer van beroep) gehuwd met Antonia van Royesteyn. Als eerdergenoemde Judith van Meerlandt overlijdt, treedt Cornelis voor de nagelaten kinderen op als *'behoude oom van vaders sijde'*.¹³⁾

In 1692 verkrijgt mr. Everhard Houwert, gehuwd met Johanna van Bijleveld, bij boedelscheiding van de nalatenschap van de vader en broer van zijn echtgenote, Cornelis en Arnoldus van Bijleveld, het pand in eigendom. Houwert is advocaat bij het Hof van Utrecht. Uit een akte van 18 februari 1661 blijkt hij ook rentmeester van het Kapittel van St. Pieter te zijn. Hij woonde in de Oudmunster Trans, waar hij op 5 juli 1711 overleed (hij werd op 13 juli 1711 *'gesonken'* in de Jacobikerk). Zijn vrouw, Johanna Antonia van Bijleveld overleed op 19 september 1715 *'onder den Gerechte van Wilnis en Oudhuysen, aldaer publicq uitgeoert'* en vervolgens eveneens *'gesonken'* in de Jacobikerk, op 30 september 1715.

In 1699 verkoopt Everhard Houwert op voorlopig koopcontract het pand aan Hendrik Kok (ook wel [de] Cok, Cock of Kok geheten), koperslager en burger binnen Utrecht. Op 2 januari 1700 werd ten overstaan van notaris C.D. Coole te Utrecht het definitieve koopcontract getekend voor de aankoop van het reeds door hem gehuurde en bewoonde pand: *'soo het selve staende ende gelegen is binnen Utrecht aen de westsijde vande donkere gaerd, streckende voor afte straet tot agter in de oude graft toe van oudes genaemde goecoop...'* De koopsom bedraagt *'duysent Karolus gulden'*, die de koper schuldig blijft, tegen een rente van 4% 's jaars.

Hendrik de Cock werd op 17 maart 1654, als zoon van Hugo de Kok en Maechjen Hol, in de Buurkerk gedoopt. Het gezin woonde toen in de Donkere Gaard. Hendrik trouwt, 31 jaar

oud, op 30 december 1685 met Elisabeth Reumelaer. Het gezin krijgt 16 kinderen, waarvan er vermoedelijk 4 doodgeboren zijn.

De echtgenote van Hendrik overlijdt op 11 februari 1720 en wordt met 12 dragers begraven in de Nicolaikerk. Hendrik zelf overlijdt op 23 april 1723 en wordt, eveneens met 12 dragers (en te laat in de kerk), op 3 mei 1723 in deze kerk begraven.

Op 11 oktober 1701 dient Hendrik Kok, door tussenkomst van notaris Coole, een verzoek tot vermindering van het schoorsteengeld in bij Gedeputeerde Staten van Utrecht: omdat *'hij gecogt heeft een seer oudt vervallen huysje, staende inde Donckere gaarde alhier t'Utrecht, waer inne te vooren wel geweest sijn vier haersteden met een forneijs. Dogdewijle hij suppnt genootdruckt was 't selve huysje tot in de gront af te breeken, ende weder opnieuw op te bouwen, dat niet wel in goede orde conde geschieden als met drie haersteden en een forneijs...'*. Blijkens besluit van de Staten van Utrecht van 18 oktober 1701, kreeg Kok zijn zin.

Hieruit blijkt in ieder geval dat het huidige pand omstreeks 1700 zal zijn voorzien van stenen gevels en verder aangepast, met instandhouding van de middeleeuwse straatkelder. Bij deze gelegenheid werd dus ook de werf bebouwd en de achtergevel verplaatst. Van algehele afbraak, zoals in het verzoek aan Gedeputeerde Staten genoemd, is geen sprake geweest en de notaris heeft een onjuiste voorstelling van zaken gegeven. Ten behoeve van het Kapittel van Oud Munster blijft op het pand een oudeigen rusten van *f* 4,- per jaar.

De Kok heeft met zijn omvangrijke gezin, vermoedelijk, weinig mogelijkheden om voor aflossing te zorgen, zoals uit de volgende gegevens duidelijk wordt. Op 9 juni 1739 werd aan de erfgename van Everhard Houwert, zijn dochter Maria Jacoba Houwert, een eerste betaling gedaan van 250 gulden en 10 stuivers, door Gijsbert van Vianen, de echtgenoot van Anna de Kok, een van de dochters van Hendrik. Deze Gijsbert van Vianen betaalde op 31 juli 1745 nogmaals *f* 300,- naast de intrest over de afgelopen periode.

Na overlijden van Gijsbert van Vianen, hertrouwde Anna met Zeeger Copijn, die achtereenvolgens op respectievelijk 8 april 1747, 3 juli 1751 en 29 juli 1755 de restant hoofdsom in

Gouden ridders werden voor het laatst geslagen in de munthuizen van de Verenigde Republiek in de jaren 1749-1763. De in Utrecht geslagen munten tonen op de voorzijde een springende ruiter over het gekroonde wapen van Utrecht. Deze munten, met een nominale waarde van 14 gulden, hadden een gehalte van 920/1000 en wogen 10 gram.

Gouden munten spreken altijd tot de verbeelding, dus laten we onze fantasie eens de vrije loop. Als we aannemen dat de koper de koopsom van f 990,- in gouden ridders bij de notaris heeft uitgeteld, dan zullen dit er dus ruim 70 zijn geweest, met een gewicht van ruim 700 gram. Al met al een redelijk geldzakje vol, dat de verkopers thuis op een veilige plaats hebben verstopt. Na hun overlijden weten de erfgenamen van niets en stel dat eerst in 2008 het geldzakje wordt ontdekt. De vinder heeft dan een fortuin in handen, want de huidige waarde van deze munten bedraagt ca. € 960,- per stuk, dus zou hij bij verkoop ruim € 66.000,- kunnen ontvangen. Overigens is, gerekend naar de koopkracht van dit moment, het bedrag van f 990,- in 1762, te vergelijken met ca. € 7.800,- (f17.189,- nu.¹⁴)

vergroting ca. 130%

gedeelten voldeed, zoals blijkt uit kwitering van de koopakte. Er was dus ruim 55 jaar nodig om de koopsom van f 1000,- te betalen, waarna op 6 augustus 1755 (conform de koopcedule) het definitieve transport plaats vond door de erfgename van Houwert, aan de erfgenamen van Hendrik de Kok, te weten diens dochters Hester de Kok, gehuwd met Anthonij den Ridder / burgemeester van IJsselstein en Anna de Kok, gehuwd met Zeger Copijn.

Opmerkelijk is wel dat Hendrik Kok, misschien wel uit noodzaak vanwege de huisvesting voor zijn gezin, in 1715 nog het naastgelegen pand (II bis) had gekocht.

Op 1 april 1762 wordt het pand vervolgens voor 6 jaar verhuurd aan Alexander Sentius, burger en meester koperslager, die het pand reeds eerder als huurder in gebruik had. De huurprijs bedraagt f 110,- per jaar.

De erfgenamen van Hendrik de Kok, zijn dochters Anna en Hester, willen van het huis af en geven notaris Luijt van der Pauw opdracht om het pand in het openbaar te verkopen. Deze verkoping heeft plaats op 30 oktober 1762 'ten Huijse van Sr. Peel Rengers, castelijn in de stadskelder'. De huurder, Alexander Sentius, wordt koper voor een bedrag van f 990,-. Volgens de veilingvoorwaarden diende de kooppenningen in handen van de verkopers te worden betaald 'in goed grof silvergeld, of goude ridders, geen minder specie dan sesthalven, zonder Placcaat schellinge, heele, halve of quart Rijxdaelders, en sulx binnen den tijd van twee maanden na dato deses koops.'

De kooppenningen en de kosten tot een totaalbedrag van 1039 guldens en 10 stuivers werden op 28 december 1762 voldaan, waarna op 5 januari 1763 door Schout Jonkheer Floris graaf van Nassau la Lecq en Schepenen het transport van 'de Goedkoop' werd vastgelegd. Voor de financiering leende Alexander Sentius f 600,- tegen 4% van Prof. Franciscus Burman, waarvoor een plecht op het huis werd ingeschreven.

In 1811 vestigde Pieter Sentius, broer van Alexander, optredende voor zijn overleden zuster Maria Sentius en als beheerder van haar nalatenschap, ten overstaan van de Schepenen van Utrecht op het huis een hypotheek tot zekerheid voor een geldlening van f 700,-, die werd aangegaan bij notaris Abraham van Toll, '...renuntieerende mitsdien van het uyt-

vlugt van onaangetelde gelden en alle andere uytvlugten in regten bekend, de deugdelijkheid dezer eenigzinds contrariërende belovendeinteressen te zullen betalen.'

Koperslager Johannes Sentius en zijn echtgenote, Petronella van Haaren, die het pand hadden geërfd van overleden ooms en tantes, verkopen dit 'met deszelfs winkelplanken, kasten, toon- en voetbanken en al wat verder in de selve huysinge aarden nagelvast is' aan de kamerbehangen Jan van Maanen en diens echtgenote Anna Bron, op 12 september 1820, voor een bedrag van f 1.500,-.

Jan van Maanen en zijn echtgenote verkopen 'De Goedkoop' vervolgens op 24 februari 1829 aan hun zoon, Antoni van Maanen, die ook kamerbehangen van beroep is, voor een bedrag van f 1.500,-. In 1832 koopt Antonie van Maanen ook het naastgelegen pand, het huidige nummer IIbis, (wijk F nr. 145) en voegt beide winkel-woonhuizen samen tot één geheel. De vanaf 1623 tot 1832 gehanteerde huisnaam 'De Goedkoop'neemt daarmee ook een einde, althans in latere akten komt deze benaming niet meer voor.

Alvorens nu de eigenaren/bewoners van het gehele complex (II-IIbis) in beeld te brengen, lijkt het zinvol om ook voor IIbis afzonderlijk een overzicht te geven voor de periode tot 1832.

Het huis Donkere Gaard IIbis

(van 1650 - tot 1763 'de Witte Pluijm'genaamd)

Op 31 mei 1555 is het pand eigendom van Willemken Uijtenbroeck en Nellegen, weduwe van Jacob Beynop, als een plecht wordt ingeschreven ten behoeve van Henrick Mijs, goudsmid van beroep en gehuwd met Isine Willem Lobe dr.

Daarna worden er veelvuldig nieuwe plechten gevestigd, zowel op IIbis, alsook in combinatie met de naastgelegen huizen II en/of 9. Transportakten zijn vaak niet aanwezig, maar in de stukken, waarbij de plechten zijn vastgelegd, vinden we wel de namen van de eigenaren Zo is het huis in 1573 in bezit van Jan van Diemerbroeck, gehuwd met Beertgen Jansdr van Weede. Al weer twee jaar later (1575) verkoopt Beertgen Jansdr van Weede, haar man is dan kennelijk over-

leden, het pand aan Adriaen Janss, die gehuwd is met Jannigen, die het huis ook zelf bewonen tot 1583. Dan verkopen zij het huis aan de 'laeckencoper' Cornelis van Diest, gehuwd met Christina Adriaensdr.

de toppen van de gracht-gevels van Donkere Gaard 9, 11bis, 11 en 13

Uit de ingeschreven plechten blijkt wel, dat het pand in de 16de eeuw voor de eigenaren een middel was om in een kennelijk steeds weer optredende kredietbehoefte te kunnen voorzien.

In 1623 is ook dit pand in bezit van de familie van Royesteyn, als bij de boedelscheiding van Jacobsdochter van Royesteyn het pand wordt toebedeeld aan de broers Claes en Adam van Royesteyn, die we al tegenkwamen bij het naastgelegen pand. Op het moment van de eigendomsoverdracht is het huis in gebruik bij Cornelia van Domburg.

Bij akte van 9 oktober 1650 verkoopt Judith Jans van Meerlant, weduwe van Adam van Royesteyn, het pand aan de erfgenamen van Jan Peter van der Meer en diens weduwe Anna Berents van Geverdigen voor een bedrag van 2000 gulden. Op 15 oktober 1650 verkoopt Anna Berents van Geverdigen het pand dan weer aan Corne-

lis van der Meer met de daarop rustende plecht. In deze akte wordt voor het eerst melding gemaakt van een huisnaam: waer 'de Witte Pluijm' uithangt.

In de beschikbare gegevens is voor een periode van ruim zestig jaar een leemte, als weer de naam Van Royesteyn opduikt. Op 20 maart 1715 wordt door de erfgenamen van Catharina van Royesteyn – 'in haar leven weduwe van de heer Richardus van der Nijpoort'- c.q. de executeurs, Cornelis Coop, Johan van Royesteyn en doctor medicinae Jacob van Bijleveld, het

pand, daar 'de Witte Pluijm' uithangt, verkocht aan Hendrik de Cocq, die we eerder hebben ontmoet, als eigenaar/bewoner van nummer 11.

Hoewel Hendrik de Kok zelf al in 1723 is overleden, wordt het pand, (ook dan nog steeds 'de Witte Pluijm' genaamd), eerst in 1763 verkocht. De erfgenamen van Hendrik de Kok, zijn dochters Anna en Hester, verkopen dit pand aan Jan de Bruijn. Na zijn overlijden verkoopt zijn weduwe, Elisabeth van Manen, het pand op 4 april 1800 op voorlopig koopcontract aan Ernst van Hoorn voor een bedrag van f 1.400,-. Hiervan zal f 400,- in contanten worden betaald met de belofte tot hypotheekvestiging voor het restant. Deze transactie wordt geëffectueerd op 7 oktober 1801.

De weduwe van Ernst van Hoorn, Margaretha Hermina van der Legel, verkoopt voor zich en voor haar zoon, ds. Hendrikus Johannes van Hoorn (predikant der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Maasland) als gezamenlijke erfgenamen, het pand, dan bekend als nr. F 145, aan de winkelier Cornelis van Ekeris, bij akte van 4 september 1826. De koopsom bedraagt f 2.100,-.

Op 27 oktober 1832 wordt het pand door Cornelis van Ekeris verkocht aan de kamerbeheerster Antonie van Maanen, die op nummer 11 woont. Deze verkoop heeft plaatsgevonden voor een bedrag van f 3.500,-; hiervan werd 'in zilveren Nederlandsche munt eene somma van negen honderd gulden voldaan', terwijl het restant op 1 februari 1833 in handen van de notaris werd betaald.

Nu Antonie van Maanen, zowel eigenaar is van het pand Donkere Gaard 11bis (F 145) als van Donkere Gaard 11 (F 146) kunnen de panden als één object worden aangemerkt en kunnen de gegevens vanaf 1832 worden vermeld ten aanzien van het winkel-/woonhuis met afzonderlijke bovenwoning(en).

Donkere Gaard 11-11bis

Antonie van Maanen gaat vervolgens de panden zodanig verbouwen, dat op de begane grond een grote winkelruimte ontstaat, o.a. door het wegbreken van de tussenmuren van beide panden. Boven komen twee afzonderlijke bovenwo-

ningen die met elkaar verbonden zijn door tussendeuren. Hoe het pand er daarna zal hebben uitgezien blijkt uit een foto die omstreeks 1870 werd genomen, vanuit de tuin bij het tegenover gelegen huis, Donkere Gaard 4 (Flora's Hof).

Foto vanuit de tuin van Donkere Gaard 4

Antonie van Maanen werd in 1805 te Utrecht geboren en was gehuwd met Johanna A. van Assenraad. Het gezin kreeg uit dit huwelijk 6 kinderen. Uit een later huwelijk met Geziena Maria Götz, in 1812 te Amsterdam geboren, wordt nog een kind geboren.

Van Maanen, die naast kamerbehanger ook handel drijft in meubels en tapijten, zoals ook uit genoemde foto blijkt, heeft kennelijk een goed lopend bedrijf. Zo beschikte hij in 1828 over 2 knechten en waren dit er vanaf 1840 steeds 5. In 1841 gaat hij met J.J. Schellink, koopman in steenkolen, een firma aan: Firma Van Maanen & Schellink, maar dit lijkt van korte duur te zijn geweest. Tot zijn overlijden in 1854 voert Van Maanen het kamerbehang-bedrijf; na zijn dood aanvankelijk

voortgezet door zijn weduwe G.M. Götz. Vanaf 1856 tot 1875 (?) leidt zijn schoonzoon S.L. van Dokkum, die gehuwd was met dochter Bijtje van Maanen, de onderneming, onder de naam Firma Erven A. van Maanen. Tenslotte is het zijn weduwe S.L. van Dokkum-van Maanen die daarna, tot 1881 de zaken voort zet, waarbij het bedrijf uitgroeide tot een onderneming met 7 knechten.

Na meer dan 50 jaar is dan een einde gekomen aan het door Antonie opgezette bedrijf.

Op 14 april 1881 wordt het koopmans- of winkelhuis in de Donkere Gaard II en II bis verkocht door Jacob van Maanen, als gemachtigde van Gesina Maria Götz, weduwe van Antonie van Maanen. Koper voor een bedrag van f 12.500,- is Louis Philibert le Cosquino de Bussy, koopman, wonende te Utrecht, Oude Kamp, wijk A nr. 1196, nu nr. 3.

Bij transport werd f 4.500,- betaald, voor het restant een hypotheek gevestigd, die op 1 mei 1884 werd afgelost.

In 1881 gaat L.P. le Cosquino de Bussy met de industrieel A.H. Valk Jzn een firma aan, onder de naam Firma Valk & De Bussy. Hiervoor wordt het pand ook als winkel gebruikt. Wat er verkocht werd is tot dusver niet bekend geworden. In 1888 wordt een bouwplan bij de Gemeente ingediend, tot wijziging van de pui. De belangrijkste wijziging betreft het vervangen van de vele kleine ruitjes door een aantal grotere ramen en het verplaatsen van de winkeldeur, een situatie die sindsdien ongewijzigd is gehandhaafd.

Na overlijden van L.P. le Cosquino de Bussy wordt het pand bij akte van scheiding d.d.12 juli 1893 toebedeeld aan zijn zoon Joh. le Cosquino de Bussy, koopman te Utrecht, voor een bedrag van f 10.500,-. Door dit overlijden was de firma Valk & De Bussy ter ziele. In 1894 werd het pand gedeeltelijk verhuurd aan Hendrik Folkert Jurrtsma, die in 1888 in Utrecht, op het adres Choorstraat 23 een herenmodezaak was gestart.

Op 1 november 1898 verkoopt Joh. le Cosquino de Bussy het pand aan Godfried Hendrik Leonard Baron van Boetzelaar, grondeigenaar, wonende op Huize 'Houdringen' te De Bilt; koopsom f 16.480,- (inclusief kosten).

Baron van Boetzelaar verhuurt het pand voor 6 jaar, met

ingang van 1 november 1898 aan de eerdergenoemde H.F. Jurritsma, met het recht van koop voor dezelfde prijs, waarvoor de verhuurder het pand heeft gekocht. Het heeft er veel van weg dat de baron goed te spreken was over de leveranties van deze winkelier, dat hij zo'n riante afspraak wilde maken.

Keldergevels van 11bis en 11

H.F.Jurritsma maakt gebruik van het recht van koop op 1 november 1904. Voor de koopsom worden kennelijk bij zeer goeude klanten leningen afgesloten, respectievelijk bij genoemde Baron van Boetzelaar; mr. C.T Baron van Boetzelaar van Dubbeldam; mr. C.J.W. Loten van Doelen Grothe en jonkvrouwe S.A.A. d' Aumatia baronesse van Hardenbroek (8 jaar oud).

Op 23 mei 1908 overleed Hendrik Folkert Jurritsma. Door verwerping van de nalatenschap door de overige erfgenamen werd zijn weduwe, Bertha Brune, enig gerechtigde in de boedel,

waaronder het perceel Donkere Gaard 11-11bis. Aanvankelijk wordt de heren-modezaak door de weduwe voortgezet, later door de zoon Cornelis Hendrik Willem Jurritsma. Bertha Brune verkoopt op 5 april 1928 het pand aan haar zoon Cornelis, voor een bedrag van f 20.000,-, onder de verplichting om de nog lopende hypotheek voor zijn rekening te nemen.

In 1947 gaat Cornelis H.W. Jurritsma met Albert Ullersma, een vennootschap onder firma aan, onder de naam 'Firma H.F. Jurritsma'.

Na het overlijden van Cornelis H.W. Jurritsma op 13 juni 1955 kwam het onroerend goed in eigendom van de Jurritsma Parker Stichting en de Stichting Het Leger des Heils, als enige

erfgenamen van C.H.W. Jurritsma. die zelf geen kinderen had. De keuze voor het Leger des Heils was ook niet toevallig, want hij vervulde bij deze organisatie een hoge functie. Genoemde instellingen verkochten bij akte van 29 december 1956 het woon- winkelpand aan Albert Ullersma, die daarin ongewijzigd de bedrijfsactiviteiten onder de naam H.F. Jurritsma kon voortzetten, zulks tot eind 1974.

Op 1 april 1975 gaat het eigendom van het woon- winkel- huis over op Koenders Vastgoed B.V. te Utrecht, waarna het wordt opgenomen in de Vereniging van Eigenaren Donkere Gaard 11 en 11 bis te Utrecht.

Vrij kort daarna wordt in het winkelgedeelte, zonder veel veranderingen en met handhaving van originele betimmeringen, café 'De Vingerhoed' gevestigd.

Het is opmerkelijk te noemen, dat beide panden, de nummers 11-11bis, vanaf 1555 meerdere malen in één hand zijn geweest, totdat in 1832 een definitieve samenvoeging plaats vindt.

Het gezin van H.F. Jurritsma, 1898

H.F. JURRITSMA, herenmode (1888–1974)

Engelse herenmode en jachtartikelen voor heren van stand

Hendrik Folkert Jurritsma werd op 12 mei 1849 te Leeuwarden geboren, als zoon van Jan Jurritsma en Cornelia Wijnands. Als zoveel families destijds trok het gezin Jurritsma in 1859 naar Amsterdam, waar vader Jan, meester zadelmaker van beroep, een werkkring vond in de herenmode.

De zoon Hendrik Folkert Jurritsma trouwde in Amsterdam met Bertha Brune (*11-11-1852), dochter van Adolf W. Brune en Anna M.E. Teppenkamp. Het echtpaar kreeg 3 kinderen, te weten de dochter Bertine (1875-1935) en de zonen Cornelis Hendrik Willem (1877-1955) en Henri (1885-1961).

Hendrik was werkzaam als bedrijfsleider bij Adriaan Schakel 'hofleverancier' op de Heiligeweg nummers 11-17, in Amsterdam, een van de vooraanstaande Amsterdamse modezaken. In 1888, hij was toen 39 jaar oud, besloot hij voor zich zelf te beginnen met de handel in Engelse herenmode en jachtartikelen. Hij vestigde zich in Utrecht, aanvankelijk op het adres Choorstraat 23, later gewijzigd in nummer 35.

Toen dit pand, gelegen op de hoek van de Zadelstraat-Choorstraat in verband met de toename van het verkeer moest worden afgebroken, bracht hij zijn bedrijf in 1894 over naar Donkere Gaard 11, waar het tot eind 1974 gevestigd zou blijven.

Het afgebroken pand Choorstraat 23, later 35, op de hoek met de Zadelstraat, waarin H.F. Jurritsma in 1888 zijn bedrijf begon – situatie ca. 1890

C.H.W. Jurritsma met zijn toekomstige firmant A Ullersma, ca. 1929

De Engelse herenmode was in die tijd toonaangevend en het is dan ook niet verwonderlijk dat de keuze viel op een 'speciaal-zaak' in Engelse herenmode- en jachtartikelen. Door de aanwezigheid van uitgestrekte landgoederen in de omgeving van de stad Utrecht, waren jachtartikelen en -kleding zeer gevraagd, evenals de zogenaamde tropenuitrustingen voor de gegoede burgers, die voor een aantal jaren werden gedetacheerd in Indië.

Zijn omvangrijke prijslijst voor de 'Indische uitrusting' anno 1895 maakt wel duidelijk dat deze uitrustingen, (waarvan de firma H.F. Jurritsma ook de verzending en verzekering kon verzorgen), uiterst luxueus konden uitvallen, al naar gelang de wensen van de besteller en zijn financiële mogelijkheden. Enkele voorbeelden uit deze prijslijst:

<i>Flanellen jas, Singapore model, 1e kwaliteit</i> f	9,00
<i>Mailcostuum (blauw serge)</i> f	22,00
<i>Ongebleekte keper pantalons, 2e kwaliteit</i> f	3,50
<i>Witte linnen muilen voor aan boord . . . per paar</i> f	2,00
<i>Gestreepte nachtbroecken</i> f	1,40
<i>Muskietennet, breed 2,75 Ned.duim, per meter</i> f	1,40
<i>Kistje eau de cologne</i> f	3,00
<i>Parasol</i> f	1,50

Al snel bleek dat Hendrik een goede keuze had gemaakt, hij mocht vele landgoedeigenaren tot zijn klanten rekenen. Het assortiment was zeer omvangrijk, waaronder ook het maken van overhemden naar maat. Voor wat dit laatste betreft had hij een concurrent aan zijn buurman, Gerard Murkens, die op het adres Donkere Gaard 9 een Koninklijke Hemdenfabriek exploiteert. In ieder geval verkreeg Murkens in 1872 het recht tot het voeren van het wapen van koning Willem III.¹⁵⁾

Dat fraaie wapen naast zijn deur zal Hendrik met enige jaloezie hebben vervuld. Maar zeer tot zijn geluk, kreeg hij hulp van buitenaf.

Al enige tijd sierde Hendrik zijn briefpapier en drukwerken op met een Engels fantasiewapen en door een fout van de drukker moest hij zich, in alle nederigheid, op 24 oktober 1895 wel tot Hare Majesteit de Koningin-Regentes wenden:

Met den meesten eerbied de ondergetekende de vrijheid zich tot Uwe Majesteit te wenden met een tweeledig verzoek.

Hij heeft te Utrecht eene zaak van Engelsche Heeren Abode en Jachtartikelen en Uitrustingen zoals op ingesloten drukwerken in beknopte vorm staat aangeduid welke soort die artikelen zijn.

Voor dat doel moet hij voortdurend annunceren en heeft hij ook gisteren wederom eenige annonces opgegeven voor het Utrechtsche Dagblad, waarin heden de eerste dier annonce is geplaatst, doch zie tot zijne groote verwondering er niet het Engelsche wapen maar dat van Uwe Majesteit abusievelijk door den drukker is bovengenaald.

Hij heeft terstond den drukker hierop attent gemaakt en ZE heeft verzekerd deze fout niet weder zoude plaats hebben. Ofschoon dit abusievelijk niet de schuld is van ondergetekende, vraagt hij toch beleefd hiervoor verschooning, waarmede zijn te verzoek is uitgedrukt.

2e zoude hij toch zoo gaarne het Wapen van Uwe Majesteit willen voeren en beveelt hij zich nederig en beleefd aan voor de levering van een of ander artikel, al was het slechts voor een of meer jachtjassen, prima kwaliteit Engelsche wollen jachtkousen of iets dergelijks alles 'first class articles'. Hij is er van overtuigd zijne zaak of firma aan Uwe Majesteit niet bekend is, dan kan hier met gerustheid mededeeling mijne zaak en persoon wel bekend is bij Haren Majesteits Jagermeester. Jhr.mr. J.H. van Haersma de Wiith te Apeldoorn.

Hij zal er zich in verblijden een gunstig antwoord van Uwe Majesteit te mogen ontvangen met de opdracht naar het Loo te mogen komen met eene keur van artikelen door Uwe Majesteit te bevelen.

Met den meesten eerbied heeft hij de eer zich te noemen Uwen Majesteits gehoorzamen dienaar

*H.F. Jurritsma
Shirtmaker & Outfitter.*

Het is duidelijk, hier is een zakenman aan het woord, die handelt met de gedachte 'hoe vang ik twee vliegen in één klap'. Op 22 juni 1896 brengt burgemeester B. Reiger aan de Koningin-Regentes het volgende advies uit: 'De zaak bestaat nog te kort om reeds nu aan haar bezitter de gevraagde onderscheiding te verlenen.' De Hof-Commissie adviseert Hare Majesteit het verzoek aan te houden. Desondanks wordt door haar goedgunstig op het verzoek beschikt. Enkele aan Hare Majesteit bekende personen op de lijst van 'tevreden

klanten' zullen vermoedelijk de doorslag hebben gegeven en reeds op 2 augustus 1896 werd door de Hof-Commissie, ingevolge de bevelen van Hare Majesteit de Koningin-Weduwe, aan Hendrik vergunning verleend tot het voeren van haar wapen.

Hendrik adverteerde veelvuldig en zijn advertenties kregen met het predicaat 'hofleverancier' iets extra's. Of er ooit rechtstreekse leveranties aan het hof hebben plaatsgevonden is overigens niet bekend.

Na het overlijden van Hendrik, op 23 mei 1908 te Zeist, werd de zaak, met handhaving van de naam, aanvankelijk door zijn weduwe voortgezet, daarbij geassisteerd door haar zoon Henri als bediende, die later naar Amerika vertrok. Daarna wordt het bedrijf onder de naam H.F. Jurritsma (shirtmaker) voortgezet door de zoon Cornelis Hendrik Willem Jurritsma, die op 29 augustus 1877 te Amsterdam werd geboren.

Gedurende de oorlogsjaren 1940-1945 is de zaak enkele jaren gesloten geweest. Op last van de bezetter moest de vermelding 'Engelse herenmode' van de pui worden verwijderd en het gebrek aan goederen maakten zaken doen onmogelijk. Cornelis verbleef gedurende deze periode in Amerika, met zijn echtgenote Alice Parker, geboren te Mansfield op 24-10-1871, met wie hij reeds lang was gehuwd. Na de oorlog keerde hij terug, waarna hij in 1947 met Albert Ullersma (1905-1996), die reeds vanaf 1925 aan de zaak was verbonden, een vennootschap onder firma aanging, onder de naam 'Firma H.F. Jurritsma'.

Na het overlijden van Cornelis op 13 juni 1955 werd het bedrijf alleen voortgezet door Albert Ullersma, tot eind 1974, toen bij gebrek aan een opvolger, de onderneming moest worden beëindigd. Hiermede kwam een einde aan

Het wapen van Koningin Emma

C.H.W. Jurritsma met medewerkers in de winkel, omstreeks 1930

het door H.F. Jurritsma in 1888 begonnen bedrijf, dat gedurende 80 jaar als middenstandszaak een belangrijke plaats zou innemen in de Donkere Gaard. Ook het wapen werd toen afgevoerd.

De naam Jurritsma is echter niet verdwenen uit de herenmode. Een kleinzoon van Hendrik Folkert Jurritsma, te weten A.H.F. Jurritsma, drijft sinds 1973 een herenmodezaak in Nieuwegein onder dezelfde naam als zijn grootvader.

Advertentie in het Provinciaal en Stedelijk Dagblad, 18 maart 1888

Passagiersvaart NED.-INDIË.

Engelsch Heeren-Mode-Magazijn.

H. F. JURRITSMA,
Choorstraat 23, UTRECHT.

INDISCHE UITRUSTINGEN. Prima Qualiteit.

Schotsche Plaids.
Rijtuig-Dekens.
Parapluis.
Handschoenen.
Dassen, Boorden.
Manchetten.
Linnen en Batist Zakdoeken.
Foulards.
Hondborsten.
Cachenez.
Flanelen Hemden.
Kniesousen.
Gezondheids-
Bordels.
Borstlappen.
Brotels.
Perfumieria.
Etc., Etc., Etc.

Uitgebride Prijs-Couranten van Uitrustingen voor Oost- en West-Indië, Afrika, Amerika en Transvaal, met inbegrip van Koffers, Kisten, nette verpakking, vrachtvrij bezorging enz., zijn aan het Magazijn franco verkrijgbaar.

W. C. ROELE SENIOR

Geveltekens en huisnamen in de Donkere Gaard

Het gebruik van uithangborden of gevelstenen was in de middeleeuwse steden min of meer noodzakelijk, omdat nu eenmaal geen huisnummers bestonden. Vaak werd aansluiting gezocht bij de naam en/of beroep van de bewoners. Voor de neringdoenden was het een mogelijkheid om hun waren aan te prijzen.

Aanvankelijk waren de meeste gevels in hout uitgevoerd, en een gevelteken of uithangbord werd vaak van hout of metaal vervaardigd. Na het verbod van de Vroedschap in de 17de eeuw, om nog houten gevels te maken of te onderhouden, werden de houten gevels door stenen gevels vervangen, waarbij de gevelsteen steeds meer zijn intrede deed.

In de Franse tijd (1795-1813) kwam de noodzaak tot het voeren van geveltekens te vervallen, door de invoering van wijkletters en huisnummers. De verdergaande bouwactiviteiten en modernisering van, met name winkelpanden, zijn er de oorzaak van dat veel gevelstenen werden verwijderd. Daarbij kwam ook dat nieuwe eigenaren/bewoners niet geconfronteerd wenste te worden met 'de nering' van hun voorganger. De 'Gevulde Os' is nu eenmaal weinig aantrekkelijk voor een modezaak.

Hoe was nu de situatie in de Donkere Gaard? Aan de hand van de bij Het Utrechts Archief aanwezige stukken met betrekking tot transporten en plechten, komen we een groot aantal huisnamen tegen, of wordt verwezen naar een bepaald uithangbord. Voor de afzonderlijke huizen (aan de grachtzijde van de Donkere Gaard) geeft dit het volgende beeld:

Donkere Gaard nr. 1 – In een transportakte van 19-04-1596 wordt gesproken over huis en hofstede, waar 'de Uil' uithangt. In 1597 wordt het pand verkocht aan een bakker en het is dan ook begrijpelijk dat 'daer 't witte broots kijndt uithangt'. In diverse akten uit 1623, 1625, 1631, 1632 en 1701 wordt nog steeds melding gemaakt van 't Wittebrootskind'. Nadien wordt het bedrijf elders voortgezet. In de 19de eeuw, wanneer sprake is van een tapperij, wordt gesproken van 'de Vos' of 'het Vosje'.

Donkere Gaard nr. 3 – Blijkens een transportakte van 22-06-1575 werd dit huis ‘Die Fonteyn’ genoemd; in 1582 is sprake van ‘de stad Parijs’ en in 1630 is het ‘Die Trouw’geheten. Hierna wordt in akten geen huisnaam meer gebruikt.

Donkere Gaard nr. 5 – In zowel 1556 als 1582 wordt gesproken van ‘De Rode Haen’, maar vanaf 1600 wordt geen huisnaam of uithangbord vermeld.

Donkere Gaard nr. 7 – Dit pand behoorde aanvankelijk tot de Bisschopshof en wordt in akten begrepen onder ‘Cameren Bisschopshoff’. Eerst als de functie van de Bisschopshof is gewijzigd en daarmee ook de eigendomssituatie, blijkt sprake van een huisnaam: ‘De Wildeman’ een naam die in 1718 opduikt en na 1727 niet meer in gebruik lijkt te zijn.

Donkere Gaard nr. 9 – Evenals nr. 7 behoorde dit pand tot de Bisschopshof, zij het dat het in de 16de eeuw wel in particuliere handen is geweest. Er is evenwel geen sprake van een huisnaam. Na openbare verkoop van deze woning, in 1707, blijkt evenmin een huisnaam te zijn gevoerd.

Donkere Gaard nr. 11bis – In een akte van 1650 wordt het huis aangeduid met daar ‘de Witte Pluijm’ uythangt; deze benaming is meerdere malen in akten vastgelegd, voor het laatst in 1763.

Andere namen zijn niet aangetroffen. Wel blijkt dit pand vóór 1832 een houten uithangbord of gevelteken te hebben gehad, doch dit was van elders afkomstig.

Donkere Gaard nr. 11 – Al in een akte van boedelscheiding van 1625 wordt dit huis ‘die Goetcoop’ genoemd; deze benaming wordt nadien meerdere malen gebruikt, tot 1832 toe.

Donkere Gaard nr. 13 - ‘De Turcoys Ringh’ is de huisnaam die al in een akte van 20-08-1675 wordt genoemd en deze naam ook in 1731 nog blijkt te dragen. Dit is niet verwonderlijk, gezien het feit dat in dit huis meerdere goud- en zilversmeden hebben gewoond en gewerkt.

Donkere Gaard nr. 15 – Dit pand, dat in de 17de eeuw werd afgebroken, droeg in 1576 de huisnaam ‘t Gulden Zwaardt’, of ook wel ‘t Gulden Zwaerd’. In een akte van 28-02-1624,

waarbij een plecht wordt aangegaan, wordt gesproken van ‘daer ‘de Blauwe hoedt’ uythangt’.

Van de huisnamen, huistekens of gevelstenen in de Donkere Gaard is nu niets meer zichtbaar. Slechts één houten uithangbord of huisteken, dat vermoedelijk slechts korte tijd dienst heeft gedaan in de Donkere Gaard (pand 11bis), is nog aanwezig in het Centraal Museum (zie hierna).

In het Maandblad Oud Utrecht, 1931, pag. 28 wordt een opsomming gegeven van Utrechtse gevelstenen en -opschriften.¹⁶⁾ Daarin lezen we, met betrekking tot de Donkere Gaard: ‘*De Driekante Hoed’ op een gevelsteen in de Donkere Gaard te Utrecht, herkomstig van een voormalige hoedenmakerij, ziet men een driekanten hoed met strikken.*’

In het pand Donkere Gaard 3 woonde in 1705 de hoedenmaker Gerrit van Veerssen en in 1824 de hoedenmaker Jan Abraham van Meegersen. Het is niet bekend of de gevelsteen iets met een van hen had uit te staan.

De Kruyff¹⁷⁾ noemt voor de Donkere Gaard, naast de hiervoor genoemde huisnamen, nog ‘de Drie Suikerbrooden’ (1625), ‘De drie Blakers’ (1579) en ‘De drie gulden Cameren’ (1573). Deze huisnamen hebben waarschijnlijk geen betrekking op huizen in de Donkere Gaard.

Gevelteken Donkere Gaard IIbis

Het Centraal Museum te Utrecht is sinds 1838 in het bezit van een gevelteken, met een afbeelding van de Domtoren.¹⁸⁾ Het is een op vurenhout geschilderd paneel (63,5 x 34,8 x 11 cm.) uit circa 1650. Vermoedelijk is dit oorspronkelijk afkomstig van een pand uit de Lichte Gaard, dat bekend stond onder de namen 'den Dom' (1586), 'den Groten Dom' (1620) of 'den Ouden Dom' (1726). Deze huisnamen komen in transportakten met betrekking tot de Donkere Gaard niet voor, terwijl ook geen gegevens zijn gevonden van verhuizing naar de Donkere Gaard, in welk geval een gevelteken vaak meeinging.

Uit de financiële administratie van het museum over 1838 blijkt de aankoop van dit gevelteken: '1838, 27 juni – Aan den kamerbehangen Van Manen voor een uit den gevel zijner huizinge in de Donkere Gaard afkomstig model van den Domtoren f 5,-'.

Huis II stond tot 1832 bekend als 'De Goedkoop' en huis IIbis tot 1763 als 'de Witte Pluijm'. Zoals we eerder zagen, was het Antonie van Maanen, die na 1832 deze panden heeft samengevoegd. Het is denkbaar dat dit gevelteken voor de periode 1764-1832 louter 'als versiering' van het pand IIbis heeft gediend, aangezien in geen enkele transportakte met betrekking tot deze panden sprake is geweest van de Domtoren als huisnaam. Van der Monde heeft dit gevelteken ook getekend, nadat het zich in het museum bevond, met de aantekening: 'Bij de vertimmering van het huis, waarin sedert veele jaren deze toren prijkte, is dit monument in het museum der stad overgebracht alwaar het zelve thans nog te zien is.'¹⁹⁾

Het gevelteken in de collectie van het Centraal Museum

Noten

- 1) Van der Monde, deel I, pag. 347/348
- 2) Gravure naar een aquarel van Jan de Beyer, vervaardigd door H. Spilman en opgenomen in "Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden, elfde deel, Isaac Tirion, Amsterdam, 1758
- 3) Oorkondeboek van het Sticht Utrecht, deel II nr.932
- 4) Oorkondeboek van het Sticht Utrecht, deel III nr.1297
- 5) Arch.Oudmunster, charters nr.441
- 6) De Bruijn, pag.104/105
- 7) Temminck Groll, pag.92/93
- 8) Oosterhof, pag.16
- 9) Van de Hoven, pag. 594
- 10) Resp. huurder en eigenaar
- 11) Gegevens ontleend aan een bouwhistorische notitie van A.F.E.Kipp, juni 2006
- 12) Notaris Willem van der Houwe verkoopt huysinge "de Gecroonde Goetcoop" OZ Oude Graff tussen Donkergaert ende Gaartbrugh aan hoedemaker Jan Gerridsz. van Veersen (HUA, Tr&Pl.20.10.1668 p.392/393)
- 13) voogd
- 14) zie voor koopkrachtberekening www.iisg.nl/hpw/calculate
- 15) Zie Dirk van Sicheem: De speurtocht naar de Koninklijke Nederlandsche Hemdenfabriek in SteenGoed nr.36, oktober 2003
- 16) Artikel is geschreven met gebruikmaking van "De Uithangteekens in verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd", door J. van Lennep en J. ter Gouw, Amsterdam, 1868
- 17) Namen der huizen en uithangborden in het gerecht van de burchgraaf, in het Utrechtsch Jaarboekje 1896, pag.304/305
- 18) Catalogus 3 – Beeldhouwkunst tot 1850, pag.569, inv.nr. 1726
- 19) HUA nr.246 – Zie ook J.W.C.van Schaik: Nicolaas van der Monde en de Utrechtse gevelstenen, Utrecht, 1990

Literatuur

- Bruin, R.E. (red. e.a.) – Een paradijs van weelde, *Matrijs, Utrecht, 2000*
- Bruijn, M.J.W.de – *Husinghe ende Hofstede (Stichtse Hist. Reeks), Het Spectrum, Utrecht, 1991*
- Dam, H. (red.) – *Utrecht aan de werf (Hist. reeks Utrecht/dl. 9) Matrijs, Utrecht, 1987*
- Denig, Carl – *De bewoners van de Utrechtse Oudegracht en Nieuwegracht (Hist.reeks Utrecht/dl 22), Matrijs, Utrecht, 1997*
- Dolfin, M.J., E.M.Kylstra, J.Penders – *Utrecht/de huizen binnen de singels (De Monumenten van de Geschiedenis en Kunst) 2 delen, SDU, 's-Gravenhage, 1989*
- Hoven van Genderen, B.v.d. – *De Heren van de Kerk (De kanunnikken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen), Walburg Pers, Zutphen, 1997*
- Kipp, A.F.E. – *Donkere Gaard 9, in Archeologische Kroniek 1986, p.140/142*
- Monde, N.van der – *Beschrijving van de pleinen, straten, stegen, etc. der stad Utrecht, in drie delen, Utrecht, 1844/46*
- Oosterhof, Jaap – *Het Bisschopshof, in Paleizen in Utrecht (Hist. reeks Utrecht/dl. 8), Utrecht, Matrijs, 1986*
- Prakken, J. – *in Maandblad Oud-Utrecht (1950), pag.58/61*
- Struick, J.E.A.L. – *Utrecht door de eeuwen heen, Het Spectrum, Utrecht, 1971*
- Temminck Groll, C.L. – *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere noordeuropese steden, 's-Gravenhage, 1963*
- Verlaan A. e.a. – *Van eenvoudige doch harmonische architectuur (vijftien jaar woonhuisrestauraties in Utrecht), Utrecht, Het Spectrum, 1979*

Bronnen, aanwezig in Het Utrechts Archief

Register van transporten en plechten
NOTARIS, digitale toegang tot notariële akten
Kadaster
Doop-, Trouw- en Begraafboeken
Volkstellingen, bevolkingsregisters en adresboeken Utrecht
Patentregisters

voorts

Koninklijk Huisarchief

Tot slot

In het voorafgaande heb ik u belangrijke en minder belangrijke feiten vertelt over twee monumentale panden, waarin over een periode van ruim 300 jaar velen hebben gewoond en gewerkt. Aan deze mensen zal vreugde en verdriet niet zijn voorbij gegaan en hun zakelijke activiteiten hebben ook hun 'ups en downs' gekend. Niettemin hebben de panden Donkere Gaard II-IIbis standgehouden, ongetwijfeld door zorgvuldig beheer van eigenaren en/of bewoners.

Het is daarom goed ons steeds weer rekenschap te geven van hetgeen voorgaande generaties ons hebben nagelaten: wij mogen er van genieten, maar moeten ons ook inzetten voor het behoud daarvan.

Zo is de Oudegracht met de huizen van Lijnmarkt en Donkere Gaard een plek, die ook vanwege het toerisme gekoesterd moet worden.

Het is dan ook te betreuren, dat de gemeentelijke autoriteiten toestemming hebben gegeven om een flinke afvoerpijp langs de achtergevel en over het dak van Donkere Gaard 3 te leggen, waardoor het monumentale aanzien vanaf de Maartensbrug is geschaad.

Dank aan de leden van de werkgroep Historisch Onderzoek, die mij met raad en daad terzijde hebben gestaan, in het bijzonder Ben van Spanje en Dirk van Sichem voor de redactionele ondersteuning. Simon den Daas ben ik erkentelijk voor de opmaak en de begeleiding van deze uitgave.

De heer A.H.F. Jurrtsma wil ik graag bedanken voor zijn aanvullende gegevens en foto's, met betrekking tot zijn familie.

Bijlage

BEWONERS (eigenaren of huurders) – vanaf circa 1820, volgens Bevolkingsregister en Volkstellingen. De gegevens van personen die één jaar of korter in het pand woonachtig zijn geweest, zijn niet vermeld. De met * aangegeven personen exploiteerden op het adres Donkere Gaard II-IIbis, volgens de Patentregisters (ca. 1820 – 1890) een bedrijf. Na 1832 werden de panden samengevoegd tot één winkelruimte, met twee (afzonderlijke) bovenwoningen.

Donkere Gaard II (tot 1832):

- 1819 - 1820 * Alexander Sentius (koperslager)
- 1821 - 1822 * Lambertus van Maanen (kamerbehangster/
winkelier)
- 1822 - 1826 * Anna Wijnanda Nagel-Vos (winkelierster)
- 1823 - 1827 * Johannes I. Schellink (schoenmaker) met
gezin
- 1828 - * Antonie van Maanen (kamerbehangster) met
gezin
- 1830 - Jkvr. Maria A.v.d. Houte (rentenierster)

Idem (na 1832):

- 1859 * Antonie van Maanen (kamerbehangster/
winkelier) met gezin
(Antonie overlijdt in 1854)
- 1837 - 1840 * Maria Hagen (opzichtster der vischmarkt/
verkoopster van doopsluijers)
- 1837 - 1840 * Adriana Hagen (wollennaaster)
- 1850 - 1852 Maria J. Roelofs (dienstmaagd)
- 1850 - 1867 * S.L. van Dokkum (kamerbehangster) met
gezin
- 1880 * B. van Dokkum-van Maanen (kamerbehangster/
winkelierster)
- 1858 - 1863 Cornelia van Eck (dienstmeid)
- 1864 - 1866 J. van Schaik
- 1866 - 1871 H.van Dam (dienstbode)
- 1881 - 1893 * A.H. Valk (industrieel/Firma Valk & De
Bussy) met echtgenote
- 1881 - 1883 A. Steenmeyer (muntgezel) met gezin

- 1881 - 1885 M. de Winter
- 1881 - 1887 F.P. Bakker (bierhandelaar) met gezin
- 1887 - 1891 * H.D. v.d. Meyden (biljartmaker) met gezin
- 1896 - 1897 Bureau van de Nederlandsche Rijnspoorweg Mij. in liq.

- 1894 - 1974 Benedenverdieping: herenmodezaak
H.F.Jurritsma, die zelf tot ca. 1905 de bovenwoning bewoonde; nadien zijn zoon C.H.W. Jurritsma tot ca. 1948; daarna werd de bovenwoning bewoond door A. Ullersma met zijn gezin
- 1975 - heden Benedenverdieping: horeca-onderneming.
De bovenwoning is in gebruik bij appartements-eigenaren.

Donkere Gaard IIbis (tot 1832):

- 1819 - 1823 * Jan ten Ham (winkelier/marskramer)
- 1824 - * Cornelis J. van Ekeris (schoenmaker/
winkelier) met gezin

idem (na 1832), uitsluitend bovenwoning:

- 1841 - 1842 * Maria Hagen (opzichtster der vischmarkt)
- 1841 - 1842 * Adriana Hagen (wollennaaster)
- 1843 - 1850 * Victor Malherbe (muzykmeester/onderwijzer) met echtgenote
- 1850 - 1852 Pieter J. van Thienen (geneesheer) met
gezin; vertr. naar W.-Indië
- 1852 - 1854 * J.N. Porton/firma Porton en Rijnberk
(commissionairs)
- 1852 - 1855 Wed. v.d. Boom-Lambreghts (gepens.) met
6 kinderen
- 1856 - 1864 J.W.N. Schoonman (schrijnwerker) met
echtgenote
- 1860 - 1869 J.A.A. Ploos van Amstel
- 1896 - 1898 G. Baljet
- 1922 - ? Wed. Dr. G.J.D. Mounier
- 1935 - 1957 G.H. Niepoort met echtgenote
- 1957 - 1963 H. Ducro met gezin
- 1964 - 1969 R.E. van der Biezen met gezin
- 1975 - heden Diverse appartements-eigenaren

Waar staat dit huis?

'Ontwerp voor een Huis en Bovenwoning te Utrecht'

De werkgroep Historisch Onderzoek kreeg enige tijd geleden van de Van de Poll stichting in Zeist een aantal bouwtekeningen. Het betrof Utrechtse huizen, ze waren daarom niet interessant voor de Zeister stichting.

De tekeningen die konden worden geïdentificeerd zijn overgedragen aan het Utrechts Archief. Van één set tekeningen is het ons nog niet gelukt om te bepalen om welk huis het gaat. Het lijkt een reëel bouwplan en geen studie, omdat er bij een aantal onderdelen de opmerking 'vervallen' staat.

De ontwerper is A. Diks Hzn, bouwkundige te Utrecht.

Wie weet welk huis dit is? Heel kenmerkend is de onderdoorgang aan de rechterkant van het huis. Maar het is zeer

goed mogelijk dat het huis in de loop der tijd is veranderd en deze onderdoorgang er niet meer is.

Uw reacties kunt u sturen aan:

B. van Spanje, Laan van Vollehove 2287, 3706 HC, Zeist, of per e-mail aan: bvanspanje@versatel.nl

ENGELSCHE HEEREN-MODE-MAGAZIJN.

H. F. JURRITSMA.

Choorstraat 23, UTRECHT.

Aanwijzing

VOOR DE

Maat van OVERHEMDEN te nemen,

Ned. Maat.

- A Wijde der hals
- B tot C Tusschen de schouders aangeduide lijn
- B tot D Lengte der arm met inbegrip aër manchet
- D Wijde der manchet
- E tot F Lengte van het Overhemd van af de knoop
- Maat roud om het lijf, onder de armen

OVERHEMDEN worden door het geheele Rijk met Prijz-Courant ter bezichtiging verzonden, de Modellen kunnen aangepast worden. 3614

De witte goederen zijn bestand tegen de Indische Steenslag Wasscherij. Slechts enkele dagen

OOST-INDISCHE-
WEST-INDISCHE-
AMERIKAANSCH-
TRANSVAALSCH-
UITRUSTINGEN.

Prima Kwaliteit.

Firm
heit de eer de
Z
Enig De
LIJNMARK

In de Rijk groot aantal nieu Omnibus, Breac worden verkocht

M
Fourm

Kalverstr
à l' honneur
& probaler
à l' Hotel H

